

I.V. Сидоренко

i-sidorenko@ukr.net

О.Ю. Василега

vasylega@mail.ru

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ: СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Sydorenko I.V. The gender approach in education: socio-cultural, psychological and pedagogical aspects / I.V. Sydorenko, O.Y. Vasyleha // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 35. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2017. – P. 401–410.

I.V. Sydorenko, O.Y. Vasyleha. The gender approach in education: socio-cultural, psychological and pedagogical aspects. The article envisages the questions related to the current state of Ukrainian state development, which is characterized by significant social changes that, in turn, requires the restructuring of the education system and its adaptation to new circumstances and needs. The relevance of the chosen topic is determined by the fact that a democratic society, based on the principles of the human rights primacy, cannot be built without taking into account gender strategies in the social environment. It is established that at the present stage of society existing the goal of gender approach in education is the organization of the conditions for personal development, to be free from gender stereotypes and responsible for the interpersonal relationships in society. The gender approach is revealed to be based on the analysis of human gender characteristics developing in the society in the process of socio-cultural interaction. It is influenced by many factors: family, mass media, education, language, religion, politics, art etc. The gender studies are analyzed to appear in the West and their rationale as a new discipline in general is due to the feminist theory. They are the recognized direction of humanitarian research practice that uses the power of gender studies to analyze social phenomena and their changes. The recent gender issues become an important part of pedagogical science. Investigating the processes of formation of gender approach in education, it is distinguished two main trends that are associated with sex education of boys and girls, as well as with education of androgenic individual, regardless of gender. It is concluded that important direction of future researches on this issue is further study of the features of gender identity of pupils and the

I.V. Sydorenko – the scientific contribution of the co-author is 50% ,

O.Y. Vasyleha – the scientific contribution of the co-author is 50% .

development of effective models of gender socialization of both sexes in the educational environment.

Key words: gender, gender studies, gender education, gender approach, gender stereotypes, masculinity, femininity, androgenic personality, American and European models of education.

І.В. Сидоренко, О.Ю. Василега. Гендерний підхід в освіті: соціально-культурні та психолого-педагогічні аспекти. У статті розглянуто питання, пов'язані з сучасним станом розвитку української держави, який відзначається значними суспільними змінами, що, у свою чергу, викликає необхідність перебудови системи освіти і її адаптації до нових обставин та потреб. Актуальність обраної теми визначено тим, що демократичне суспільство, яке ґрунтується на принципах пріоритету прав людини, неможливо побудувати без урахування гендерних стратегій, які розгортаються в соціальному середовищі. Встановлено, що на сучасному етапі існування суспільства метою гендерного підходу в освіті є організація умов для розвитку особистості, яка буде вільною від гендерних стереотипів та відповідальною за свої міжособистісні відносини у соціумі. Виявлено, що гендерний підхід здійснюється на основі аналізу гендерних особливостей людини, які розвиваються у суспільстві в процесі соціокультурної взаємодії. Відбувається він під впливом багатьох чинників: родини, засобів масової інформації, освіти, мови, релігії, політики, мистецтва тощо. Проаналізовано, що гендерні дослідження вперше виникли на Заході і своїм логічним обґрунтуванням у ролі нової дисципліни у цілому зобов'язані феміністській теорії. Вони є визнаним напрямком гуманітарної дослідницької практики, яка використовує можливості гендерних досліджень для аналізу суспільних явищ та їх змін. Співвіднесено, що останнім часом гендерна проблематика стала важливою частиною педагогічної науки. Досліджуючи процеси формування гендерного підходу в освіті, окреслено дві основні тенденції, які пов'язані як зі статевим вихованням хлопців і дівчат, так і з вихованням андрогенної особистості, незалежно від статі. Зроблено висновок, що важливим напрямком майбутніх наукових досліджень з даної проблеми є подальше вивчення особливостей гендерної ідентичності учнів та розробка ефективних моделей гендерної соціалізації представників обох статей в освітньому середовищі.

Ключові слова: гендер, гендерні дослідження, гендерна педагогіка, гендерний підхід, гендерні стереотипи, маскуліність, фемініність, андрогенна особистість, американська та європейська моделі організації освіти.

И.В. Сидоренко, О.Ю. Василега. Гендерный подход в образовании: социально-культурные и психолого-педагогические аспекты. В статье рассмотрены вопросы, связанные с современным состоянием развития украинского государства, которое характеризуется значительными общественными изменениями, что, в свою очередь, вызывает необходимость перестройки системы образования и её адаптации к новым обстоятельствам и потребностям. Актуальность выбранной темы определена

тем, що демократическое общество, основанное на принципах приоритета прав человека, невозможно построить без учета гендерных стратегий, которые разворачиваются в социальной среде. Установлено, что на современном этапе существования общества, целью гендерного подхода в образовании является организация условий для развития личности свободной от гендерных стереотипов и ответственной за свои межличностные отношения в социуме. Выявлено, что гендерный подход осуществляется на основе анализа гендерных особенностей человека, которые развиваются в обществе в процессе социокультурного взаимодействия. Происходит он под влиянием многих факторов: семьи, средств массовой информации, образования, языка, религии, политики, искусства. Проанализировано, что гендерные исследования впервые возникли на Западе и своим логическим обоснованием в качестве новой дисциплины в целом обязаны феминистской теории. Они являются признанным направлением гуманитарной исследовательской практики, которая использует возможности гендерных исследований для анализа общественных явлений и их изменений. Соотнесено, что в последнее время гендерная проблематика стала важной частью педагогической науки. Исследуя процессы формирования гендерного подхода в образовании, определены две основные тенденции, связанные как с половым воспитанием мальчиков и девочек, так и с воспитанием андрогенной личности, независимо от пола. Сделан вывод, что важным направлением будущих научных исследований по данной проблеме является дальнейшее изучение особенностей гендерной идентичности учащихся, и разработка эффективных моделей гендерной социализации представителей обоих полов в образовательной среде.

Ключевые слова: гендер, гендерные исследования, гендерная педагогика, гендерный подход, гендерные стереотипы, гендерные стратегии, гендерная идентичность, маскулинность, феминность, андрогенная личность, американская и европейская модели организации образования.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства слід відзначити виникнення гендерної освітньої технології – нового напрямку, пов’язаного з посиленням протиріч між відтворюванням патріархальних стереотипів у взаємодії статей та реальними трансформаціями гендерних відносин у сучасному українському суспільстві [6].

Аналіз публікацій вітчизняних дослідників демонструє відсутність єдиного бачення концепції з приводу гендерної проблематики в освіті. Визначаючи процеси формування гендерного підходу в освіті, у фахівців немає єдиного погляду на дану проблему. Існують дві основні тенденції, які пов’язані зі статевим вихованням хлопчиків і дівчаток та з вихованням андрогенної особистості, незалежно від статі. При цьому, найбільш часто піднімаються питання, пов’язані з біологічними та соціальними характеристиками представників різних статей, зі статевим вихованням в освіті

ньому закладі чи сім'ї, упровадженням гендерного компонента в змісті навчальних дисциплін, проблемою сумісного чи роздільного навчання при організації навчально-виховного процесу тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Фахівці з психології та педагогіки в своїх роботах приділяють увагу становленню гендерного підходу в освіті. Так, Н. Пушкарьова дає історичний аналіз гендерних досліджень, які внесли зміни у світосприйняття суспільства відносно гендерних проблем, зокрема в освіті [5]. В. Кравець визначає гендерну освіту як процес засвоєння знань про психосексуальну культуру, що включає гендерну просвіту, пропаганду й самоосвіту [4]. Т. Вороніна зазначає, що гендерний підхід в освіті носить інноваційний характер [2]. О. Цокур, І. Іванова виокремлюють у змісті гендерної педагогіки – теорії освіти та виховання, при цьому визначають гендерну освіту як корекцію процесу соціалізації молоді залежно від статі відповідно до соціально-економічних вимог [6]. Російський дослідник Є. П. Ільїн, посилаючись на досвід російських і зарубіжних досліджень, підкреслює особливості диференційованого підходу в освіті на рівні фізіологічних, психічних та соціальних відмінностей представників різних статей, говорить про стилі навчання хлопчиків та дівчаток [3].

Метою даної статті є визначення основних завдань гендерного підходу в освіті, які полягають у тому, щоб пояснити природу гендерних уявлень на рівні їхньої соціальної обумовленості; показати, як гендерні стереотипи вступають у суперечність з індивідуальними бажаннями, можливостями, схильностями людини та проаналізувати умови, необхідні для розвитку особистості, яка буде вільною від гендерних стереотипів та відповідальною за свої міжособистісні відносини в соціумі.

Методи та методики. Для визначення соціально-культурних та психолого-педагогічних аспектів щодо гендерного підходу в освіті було застосовано комплекс загальнонаукових методів теоретичного спрямування, за допомогою яких здійснено аналіз, синтез та порівняння психолого-педагогічних джерел і, як результат, проведено узагальнення та систематизацію, як теоретичної, так і практичної інформації щодо проблеми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку української держави відзначається значними суспільними змінами, які, у тому числі, викликають необхідність перебудови системи освіти і її адаптації до нових обставин та потреб. Демократичне суспільство, яке ґрунтується на принципах пріоритету прав людини, не можна побудувати без урахування гендерних стратегій, які розгортаються у соціумі. Гендерний підхід базується на осно-

ві аналізу гендерних особливостей людини, які розвиваються у суспільстві у процесі соціокультурної взаємодії.

Терміном «гендер», слідуючи традиціям англомовної дослідницької літератури, позначають поняття «соціальна стать» (gender), на протипаву від «біологічної статі» (sex).

Визначаючи гендерні впливи суспільства на соціалізацію молоді, слід відзначити, що відбуваються об'єктивні процеси, обумовлені змінами у поглядах суспільства на гендерну природу особистості, що має суттєвий вплив на підготовку підростаючого покоління до суспільної взаємодії. Серед них:

- злам традиційних поглядів на гендерну ідентичність особистості, на особливості прояву соціальних ролей чоловіка та жінки;
- трансформація культурних стереотипів відносно маскулінності та фемінності (вони стають менш жорсткими та полярними);
- збереження традиційних рис чоловічої гендерної самоідентифікації (довічна потреба відрізнитися від жінок, відокремлення від первісно жіночої, материнської суті);
- зміни гендерних відносин влади у політичній сфері;
- зміни у шлюбно-сімейних стосунках (зростає їх варіативність, що посилює цінність індивідуальності);
- зміни у відносинах між статями, у ставленні до сексу, в характері чоловічої та жіночої сексуальності;
- зміни у характері соціалізації дітей (зростає роль впливу однолітків, порівняно з впливом сім'ї, а оскільки освітній процес організований таким чином, що у своїй переважності є спільним, це полегшує взаєморозуміння хлопців та дівчат, створюючи психологічні передумови для їхніх більш гармонічних стосунків у різних сферах дорослого суспільного та особистого життя).

Що стосується сфери освіти, то гендерні дослідження як окрема проблематика вперше увійшли в освітню практику Західної Європи та США наприкінці 60-х років ХХ ст., коли феміністський рух викликав загальний інтерес до проблем політичної, економічної, соціальної диференціації за статевою ознакою. На думку дослідників тих років, патріархальна школа несе відповідальність за реалізацію політики про творчу та інтелектуальну неспроможність жінок, формування у них комплексів «професійної некомпетентності», «боязні успіху» тощо.

Феміністський рух дав поштовх до розгляду гендерних проблем на науковому рівні, але його не слід ототожнювати з бороть-

бою проти дискримінації представниць жіночої статі. Гендерний підхід у цілому визначає, що відмінності у поведінці, мисленні та сприйнятті чоловіків та жінок обумовлені не тільки їх психологічними особливостями, але і соціальними чинниками, такими, як виховання в душі поширених у кожній культурі уявлень про чоловіче та жіноче призначення [1].

Термін «гендер» у сучасному трактуванні був введений у науку в 1958 р. психоаналітиком Робертом Столлером. Через декілька років він визначив поняття «соціостатеве самоусвідомлення». Його бачення проблеми будувалося на поділі «біологічного» та «соціального». Він зазначав, що вивчення біологічної статі повинно бути предметною галуззю біології та фізіології, а соціальної статі – психологів та соціологів (на рівні аналізу культурно-історичних явищ). Саме концепція Р. Столлера сприяла формуванню гендерного напрямку в гуманітарних дослідженнях другої половини 20-сторіччя.

Перша стадія розвитку гендерних досліджень припадає на 70-ті роки і стосується «жіночих» досліджень: термін «гендер» у роботах цих років при визначенні соціальних стратегій, стереотипів, ролей співвідносився тільки з жіночим досвідом і живився тоді, коли мова йшла про соціально-культурні, психологічні особливості «жіночого» на противагу «чоловічому».

У 80-ті роки розгорнулася друга стадія гендерних досліджень, у цей період відбулося визнання «жіночих» досліджень та у відповідь на посилення феміністського руху почали проводитися «чоловічі» дослідження, як прагнення з позиції жіночого досвіду дослідити взаємовідносини обох статей.

З кінця 80-х до кінця 90-х років відбувалася третя стадія – об'єднання «чоловічих» та «жіночих» досліджень та їхнього розмежування (під поняттям «гендер» стали розуміти систему відносин, яка є основою розподілу суспільства за ознакою статі).

Четверта стадія – припадає на епоху глобалізації (кінець 90-х років – теперішній час) та характеризується визнанням гендерних досліджень важливою частиною міждисциплінарної дослідницької практики, яка використовує пізнавальні можливості теорії соціальної статі для аналізу соціальних тенденцій і змін у суспільних явищах. Останнім часом гендерна проблематика існує в різних освітніх галузях [5].

Усі описані вище процеси вже у 80–90-х роках стали підґрунтям для повного перегляду системи традиційної освіти у зв'язку із поширенням в ній ідей ранньої гендерної стереотипізації на основі установок, щодо нерівності статей, широко легалізованих у навчальних та наукових текстах. Взагалі, коли під-

німають проблему формування та розвитку гендерного підходу в освіті, виділяють етапи, що відносяться до:

- традиційної педагогіки, метою якої є допомога людині адаптуватись до існуючих у суспільстві соціальних відносин відповідно до вроджених здібностей, талантів, покликання, тому в освітньому закладі потрібно розподілити дітей так, щоб «гуманітарії» навчалися у гуманітарних класах, «технарі» – у технічних тощо;
- критичної педагогіки, метою якої є подолання нерівності у системі освіти, шляхом нав'язування учню певної суспільної ролі внаслідок умілого конструювання навчальної інформації, коли освітні програми містять приховані стереотипи, бажані для даного суспільства;
- феміністської педагогіки, метою якої є відтворення гендерних стереотипів і ролей, завдяки чому гендерна ідентичність індивіда активно конструюється уже в освітньому закладі, а основним об'єктом уваги є гендерні відносини;
- гендерної педагогіки, метою якої є створення комфортних умов для формування гендерної ідентичності індивіда шляхом пом'якшення гендерних стереотипів, що існують в суспільстві завдяки прихованим чи відкритим елементам статевої дискримінації.

За визначенням В. Кравця: «Гендерна педагогіка – це сукупність підходів, спрямованих на те, щоб допомогти дітям різної статі відчувати себе у школі комфортно, успішно підготуватися до статево-рольової поведінки в родині. Мета гендерної педагогіки – корекція впливу гендерних і сексуальних стереотипів на користь прояву та розвитку особистих властивостей індивіда. Основна ідея статевого підходу в освіті – в урахуванні специфіки впливу на розвиток хлопчиків і дівчаток усіх факторів навчально-виховного процесу (зміст, методи навчання, організація шкільного життя, педагогічне спілкування, склад предметів тощо)» [4].

Відносно гендерної педагогіки існує два найпоширеніші наукові напрями. Фахівці, які розробляють перший напрямок, пов'язують гендерний підхід з обов'язковим урахуванням особливостей біологічної статі дитини та створенням оптимальних умов для її статевої самоідентифікації. Представниками даного погляду є прихильники традиційного навчання, які займаються питаннями, так званого, статевого та сімейного виховання.

Представники другого наукового напрямку вважають, що завданням гендерної педагогіки є виховання андрогенної особистості (всебічне навчання дитини, з урахуванням необхідних

фізичних показників, без акцентування на її статі). Тобто, наголошують на створенні педагогічної системи, яка у суспільстві буде враховувати особливості обох статей – рівних у своїх правах та можливостях, з урахуванням їх гендерних потреб та інтересів. У цьому випадку, гендерний підхід визначається за соціальною статтю, у його класичній моделі.

Останнім часом, має право на існування думка, яка об'єднує ці два обґрунтування і на рівні гендерного підходу вимагає відноситися до учня на біосоціальному рівні, тобто не виключає впливу статевих (біологічних) особливостей, але доводить важливість соціальних (гендерних) впливів, які пов'язані з традиціями, культурою, процесами навчання та виховання, що існують у даному суспільстві.

Відносно даної ідеології у світі існують дві моделі організації освіти: «американська», у якій навчання хлопців та дівчат здійснюється спільно, і «європейська», де для хлопців та дівчат існують окремі школи [3, с. 300].

У системі освіти гендерний компонент визначається як за теоретичним, так і практичним напрямками. При цьому, практика випереджає теорію, а потрібно створити умови для випереджачого змісту теорії.

Процес упровадження гендерного знання в освіту ускладнений унаслідок низки чинників, серед яких дослідники виділяють: відсутність чіткої державної програми розвитку гендерного компонента в освіті, неготовність суспільства до сприйняття гендерних проблем як дійсно актуальних, обмеження гендерної проблематики жіночою темою, відсутність освітніх програм, методичного забезпечення, кваліфікованих кадрів тощо. На думку фахівців, усі зазначені фактори об'єктивні, а на їх подолання піде не одне десятиліття педагогічного пошуку [2].

Саме тому, визначаючи напрямки наукових досліджень з гендерного підходу в освіті, слід відзначити важливість:

- дослідження психофізіологічних та соціальних особливостей хлопців та дівчат;
- виявлення психолого-педагогічних аспектів формування гендерної ідентичності представників обох статей;
- дослідження закономірностей впливу інших учасників навчально-виховного процесу на гендерну соціалізацію хлопців та дівчат як суб'єктів освітнього процесу;
- визначення умов, які потрібно створити для представників обох статей як суб'єктів освітнього процесу, щодо реалізації їх гендерних стратегій;

- побудова психолого-педагогічних моделей оптимального середовища для розвитку гендерної ідентичності учнів на рівні їхньої індивідуальності.

Гендерний підхід виходить з того, що в освітні установи приходять не учні без проявів індивідуальності, а хлопці та дівчата, які потребують диференційованого підходу з боку педагогів. Як всередині, так і поза освітніми закладами, усі учасники навчально-виховного процесу стикаються зі складним світом мінливих уявлень та стереотипів, які стосуються стратегій, поведінки, зовнішнього вигляду, мислення, прийнятних для представників певної статі. Важливо зосередити увагу педагогів на тому, щоб поведінка дитини більше залежала від її особистих нахилів, а не від необхідності поводити себе так, як того вимагає соціум чи суспільство.

Саме тому, реалізуючи гендерний підхід в освіті, обов'язково потрібно впроваджувати гендерні стратегії на рівні змісту стандартів вищої освіти, а при розробці освітньо-кваліфікаційних характеристик підготовки фахівців у сфері освіти, ураховувати гендерний напрям розвитку моделі спеціалістів. Таким чином, уже у процесі навчання буде забезпечено створення умов, щодо формування гендерних соціокультурних та психолого-педагогічних орієнтирів педагогів, що, у свою чергу, допоможе їм у майбутній професійній діяльності реалізувати різнобічні методологічні гендерні аспекти.

Висновки. Пріоритетні тенденції вітчизняної педагогіки, які характеризуються різноманіттям наукових концепцій та інноваційних підходів, покликані сприяти цілісному та всебічному становленню особистості, створенню сприятливих умов для її формування. До цих напрямків можна віднести виникнення та розвиток у вітчизняній науці ідей, щодо гендерного підходу в освіті, які неможливо реалізувати без аналізу їх соціально-культурного та психолого-педагогічного підґрунтя. Гендерний підхід в освіті – це цілеспрямований, організований та керований процес оптимізації навчально-виховної діяльності, який сприяє формуванню психосоціальних механізмів конструювання сучасної особистості на рівні гендерних стратегій, у тому числі, на рівні чоловічих та жіночих ролей, залежно від біологічної статі, але при відсутності їхньої нерівності та ієрархії. Перспективним напрямком майбутніх наукових досліджень з даної проблеми є подальше вивчення особливостей гендерної ідентичності учнів та розробка ефективних моделей гендерної соціалізації представників обох статей в освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 320 с.
2. Вороніна Т. Гендер у системі педагогічного знання : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://osvita.ua/school/theory/1008>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Евгений Павлович Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
4. Кравець В. Гендерна педагогіка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <<http://www.tnpu.edu.ua/kurs/1>> – Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Пушкарева Н. Гендерные исследования : [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/GENDERNIE_ISSLEDOVANIYA.html> – Загол. с экрана.
6. Цокур О. Розвиток гендерного підходу в освіті : [Електронний ресурс] / О. Цокур, І. Іванова. – Режим доступу : <<http://osvita.ua/school/technol/313>> – Загол. с экрана. – Мова укр.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bern Sh. Gendernaja psihologija / Shon Bern. – SPb. : prajm-EVROZNAK, 2001. – 320 s.
2. Voronina T. Gender u sy`stemi pedagogichnogo znannya : [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu : <<http://osvita.ua/school/theory/1008>> – Zagol. z ekranu. – Mova ukr.
3. Il'in E. P. Differencial'naja psihofiziologija muzhchiny i zhen'shhiny / Evgenij Pavlovich Il'in. – SPb. : Piter, 2002. – 544 s.
4. Kravec` V. Genderna pedagogika : [Elektronny`j resurs]. – Rezhym`m dostupu : <<http://www.tnpu.edu.ua/kurs/1>> – Zagol. z ekranu. – Mova ukr.
5. Pushkareva N. Gendernye issledovaniya : [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/sociologiya/GENDERNIE_ISSLEDOVANIYA.html> – Zagol. z ekranu. – Mova ros.
6. Czokur O. Rozvy`tok gendernogo pidxodu v osviti. – [Elektronny`j resurs] / O. Czokur, I. Ivanova. – Rezhym`m dostupu : <<http://osvita.ua/school/technol/313>> – Zagol. z ekranu. – Mova ukr.

Received November 11, 2016

Revised December 15, 2016

Accepted January 14, 2017